

javnosti. Zbog te činjenice, kao i spoznaje da spomenuta problematika ni u nas nije dovoljno poznata, preporučujemo knjigu potencijalnim čitaocima.

Branimir Banović

Franjo Letić

DRUŠTVENI ŽIVOT VANJSKIH MIGRANATA

Zagreb: Radničke novine, 1989. 239 str.

U drugom kolu biblioteke Iskustva, što su je pokrenule zagrebačke »Radničke novine«, nedavno je izišla knjiga Franje Letića »Društveni život vanjskih migranata« (recenzenti: Pavao Novosel i Zdravko Tomac). Na tragu svoga dosadašnjeg plodnog bavljenja problematikom informiranja naših vanjskih migranata,¹ Letić i u ovoj najnovijoj studiji razmatra pitanja interpersonalnoga, grupnog i masovnog komuniciranja kao izraza društvenog života.

Knjiga je temeljena na rezultatima istraživanja što ga je u prosincu 1983. i siječnju 1984. organizirao i proveo Centar za istraživanje migracija iz Zagreba u suradnji s Koordinacijskim odborom Republičke konferencije SSRNH za građane u inozemstvu te istim odborom Savezne konferencije SSRNJ i republičkim, pokrajinskim i općinskim zajednicama za zapošljavanje.² Kako je slično istraživanje i na sličnom uzorku

izvršeno i deset godina prije (1973/1974), autor je usporedio rezultate tih dvaju istraživanja da bi provjerio mijenja li se komunikacijsko ponašanje vanjskih migranata iz SR Hrvatske u funkciji produženja njihova boravka u inozemstvu.

U prvom poglavlju studije (Nastanak suvremenih vanjskih migracija i vanjske migracije iz SR Hrvatske) autor iznosi općepoznate podatke o počecima i razvitku naših suvremenih ekonomskih migracija (bilateralna društvena uvjetovanost prostorne pokretljivosti radne snage, dinamika odlazaka, sociodemografska obilježja i struktura vanjskih migranata, očekivane i ostvarene koristi od migracija, naftna kriza i obustava daljeg zapošljavanja stranih radnika u imigracijskim zemljama Evrope, opredijeljenost vanjskih migranata iz SR Hrvatske za povratak u domovinu). Iz ovih šezdesetak stranica uvodnog teksta vrijedno je spomenuti dva Letićeva stava: prvi, u vezi s odlaskom u inozemstvo (»Potreba za radnom snagom u kapitalističkim zemljama Zapada samo je jedno uporište nastanka migracija. Da bi na otvorena vrata pokušale tolike mase ljudi nije bilo dovoljno što su ona bila otvorena i što su u nerazvijenim zemljama Sredozemlja (a i drugdje) postojale armije nezaposlenih ili poluzaposlenih ljudi. Trebalo im je *ponuditi perspektive, koje će u kratkom roku dugoročno poboljšati njihov materijalni i društveni položaj*« (kurziv F. L.), i drugi, u vezi s povratkom u domovinu (»... *teze o obnavljanju vanjskih migracija iz »druge generacije« Ialeko (su) od realnosti, a »strah od odnarodavanja« u svakom slučaju pretjeran*«, jer je većina migrantske djece u domovini, a i obujam investicijskog ulaganja migranata u nekretnine u domovini svjedoči o tome da oni perspektivu života i sebe i svoje djece vide u zemlji porijekla).

Drugo poglavlje studije (Komunikacijsko ponašanje vanjskih migranata iz SR Hrvatske) sačinjavaju: A) Konceptijski pristup, B) Zadaci istraživanja, C) Dosadašnja istraživanja, D) Hipoteza, i E) Ispitanici i metodologija istraživanja. U ovom dijelu autor vrlo primjereno obrazlaže konceptijski pristup ovoga istraživanja (stvaranje migracijskih sredina u imigracijskim ze-

¹ Za ilustraciju kontinuiteta Letićeva interesa za ovu problematiku dovoljno je spomenuti neke naslove iz njegove bibliografije: Analiza informativne djelatnosti u SR Hrvatskoj prema našim građanima privremeno zaposlenim u inozemstvu, Sekretarijat za informacije IVS SRH, Zagreb, 1979; Informiranje i informiranost vanjskih migranata iz SR Hrvatske o zbivanjima u domovini, CIM, Zagreb, 1977; Informiranje migranata — međunarodna i društvena obaveza i njihova osobna potreba, Pravni fakultet Zagreb i Split, Zagreb, 1978; Osnovni problemi informativne djelatnosti u SR Hrvatskoj prema našim građanima na privremenom radu u inozemstvu, Migracije, br. 8-9, Zagreb, 1982.

² U ovoj knjizi Letić koristi samo podatke prikupljene od ispitanika iz SR Hrvatske.

mljama i inicijalno komunikacijsko ponašanje vanjskih migranata, produžavanje boravka u inozemstvu i razvitak komunikacijskog ponašanja, određuje pojmove »komunikacijsko ponašanje« i »komunikacijska okolina« općenito i s obzirom na vanjske migrante iz SR Hrvatske; u sljedećem će poglavlju još definirati i pojmove »komunikacijske otvorenosti« i »komunikacijske pokretljivosti«, da bi iz takva pristupa logično izveo četiri osnovna zadatka istraživanja (usmjerenost komunikacijskog ponašanja spram različitih subjekata i komunikacijskih sredstava, selektivnost procesa u komunikacijskom ponašanju s obzirom na pripadnost subjekata i komunikacijskih sredstava u komunikacijskoj okolini, komunikacijska otvorenost — komunikativnost i učestalost komuniciranja s istim ili različitim subjektima i informacijsko-komunikacijskim sredstvima). U vezi s utvrđenim zadacima istraživanja specificiraju se i definiraju istraživačke varijable (i njihovi varijeteti) i postavljaju osnovna hipoteza koju se želi verificirati (»Komunikacijsko ponašanje vanjskih migranata iz SR Hrvatske i nakon njihova dugogodišnjeg boravka na radu u inozemstvu determinirano je jugoslavenskom komunikacijskom okolinom u inozemstvu, koju su proširili subjektima i sredstvima masovnih komunikacija imigracijskog porijekla, a neznatno i subjektima iz drugih emigracijskih zemalja«).

Uz navođenje dosadašnjih domaćih i stranih istraživanja s ovog područja, drugo poglavlje sadrži još i podatke o ispitanicima i metodologiji istraživanja (uzrokovanje, prikupljanje i obrada rezultata, te mogućnosti njihova generaliziranja).

Autor u trećem poglavlju iznosi podatke i raspravlja o interpersonalnom i grupnom, a u četvrtom poglavlju o masovnom komuniciranju vanjskih migranata iz SR Hrvatske za vrijeme njihova boravka u inozemstvu (komunikacijska okolina, otvorenost, pokretljivost, usmjerenost). Posebnu pozornost vraća na rasprostranjenost sredstava masovnih komunikacija i strukturu komunikacijske okoline vanjskih migranata iz SR Hrvatske s obzirom na učestalost i međusobni odnos korištenih sredstava u toj okolini.

U petom su poglavlju sažetak i zaključci, a na kraju knjige nalazi se literatura (98 referenci o korištenim knjigama i člancima, 20 jugoslavenskih dokumenata i podataka, 5 dokumenata i podataka imigracijskih zemalja, te 6 međunarodnih dokumenata konzultiranih za pisanje studije) i »Zusammenfassung« (na šest i pol stranica).

Vrijedno je spomenuti i crtež na ovitku (Momo Kuzmanović): kovčeg s bosim nogama ima tijelo geografske karte svijeta a ručka mu je glava (očita aluzija na migranta).

U još uvijek siromašnoj jugoslavenskoj migracijskoj literaturi valja pozdraviti svako novo djelo. Letićev »Društveni život vanjskih migranata« to zaslužuje ne samo zbog toga što nas upoznaje s obiljem znanstveno kategoriziranih podataka, već i poradi konceptualno utemeljenog pristupa u njihovoj interpretaciji. Sistematičnost i jednoznačnost iskaza Letić nastoji demonstrirati u svim pojedinostima, pa i po cijenu stanovitog ponavljanja (kojemu naša komunikološka insuficijentnost ipak može biti isprika).

S obzirom da je knjiga, prema Riječima izdavača, namijenjena ne samo znanstvenoj publici i društvenim institucijama koje se bave ovim pitanjima nego i svima onima koji žele steći cjelovitiji i znanstveno utemeljeniji uvid u ovu problematiku, nećemo joj prigovarati mjestimičnu (nepotrebnu) katedarsku poučnost (primjerice, minimalnih pet uvjeta kojima bi trebalo udovoljiti svako empirijsko istraživanje, navedenih na str. 106). Moramo ipak izraziti neke svoje rezerve i primjedbe, koje vjerujemo da će ih uvažiti i autor i recenzenti studije (toliko prije što ih se moglo i trebalo izbjeći).

Bez obzira što prvo poglavlje studije ima zadaću informirati o osnovnom skupu (obujam i struktura vanjskih migranata iz SR Hrvatske), čini nam se predugačkim i opterećenim u višim pojedinostima koje s problemom istraživanja ipak nemaju izravne veze (primjerice, tablice 1, 2, 4, 5), ili su derivirane iz rezultata istraživanja koje je predmet studije (tablice 12, 16, 17, 18, 19). S obzirom na komunikološki karakter studije čitalac stječe dojam da je knjiga sastavljena iz dva di-

jela u kojemu je osnovni korpus (društveni život vanjskih migranata) samo prilog statističkom uvodu. Sažimanjem prvog poglavlja i njegovim usmjeravanjem na osnovnu temu, uz referiranje o domaćim i stranim istraživanjima komunikacijskog ponašanja vanjskih migranata (str. 96-104) napravio bi se stvarni uvid u studiju, a da time ne samo da ne bi ništa izgubila već bi dobila na cjelovitosti.

Govoreći o mogućnosti generalizacije dobivenih rezultata u istraživanju na selekcioniranom uzorku (str. 108-112) autor podrobno analizira i (konkretno) minimalizira šest mogućnosti pristranosti uzorka, pa zaključuje da se dobivene rezultate s većim stupnjem sigurnosti može ekstrapolirati na cjelokupni osnovni skup, tj. na sve vanjske migrante iz SR Hrvatske prve generacije koji se nalaze na radu u evropskim zemljama. Autor nam, međutim, ostaje dužan neka bitna obilježja uzorka po kojima bismo mogli utvrditi njegovu reprezentativnost za osnovni skup. Osim toga, poznajući način na koji su prikupljeni podaci u ovom istraživanju, a i osobno učestvujući u njihovu pripremanju za elektroničku obradu, bili bismo kritičniji spram reprezentativnosti uzorka. Štoviše, mogli bismo tvrditi da je veća komunikativnost vanjskih migranata (među ukupno došlim 1983/1984. na novogodišnje praznike) bila osnova ulaska u uzorak. Naime, upravo su oni i dolazili u službu zapošljavanja i na druge skupove gdje se vršilo anketiranje, a manje komunikativnije nije nitko »posebno tražio«. Valjalo je, osim toga, uzeti u obzir da preko 26 posto planiranog uzorka ispitanika u SR Hrvatskoj³ nije obuhvaćeno istraživanjem, te se s pravom može pretpostaviti značajno veća apstinencija nekomunikativnih pojedinaca (i sredina) od onih otvorenijih za komunikaciju. Već ova dva izvora moguće pristranosti trebala bi značajno relativizirati generabilnost na uzorku prikupljenih podataka.

Ne možemo a da ne spomenemo tablice podataka (u studiji ih ukupno ima 87). Naprosto je nevjerojatna koope-

rativnost i »kultura respondenata« koja se očituje u stopostotnom davanju odgovora! I nehotice nitko nije preskočio dati odgovor na mnoga pitanja (vidi tablicu 33 i dalje). Ne vjerujemo, naime, da je autor uskraćeni odgovor identificirao sa »ne komunicira ni s kim«, pa će prije biti da su u tome svoje prste imali anketari ili šifranti upitnika (ispitanici su, vjerujemo, bili slični drugima u ovakvim istraživanjima). Naučili smo, osim toga, da se hi-kvadrat (X^2) izražava uz apsolutne brojeve (u tablici kontingencije) i da se naznačuju stupnjevi slobode. Od toga dobrog običaja u ovoj se studiji odustalo, pa to stvara velike teškoće u očitavanju tablica (eklatantan je primjer tablica 39 na stranici 123) i vrlo je teško utvrditi iz čega je izračunavana statistička značajnost razlike.

Sitne greške i površnosti moglo se uz malo truda lako izbjeći (primjerice, na str. 189 krivo se upućuje na str. 211 i 276, a na 215 na str. 321,⁴ ili interpretacija slušanosti Radio Beograda u 1983. zbog događanja na Kosovu, str. 201, gdje se sadašnjost prebacuje u prošlost). Suočen s njima čitatelj počinje sumnjati i u točnost ostalih konkretnih podataka.

Josip Anić

³ Vidi: Baučić, Ivo. Aktualna pitanja jugoslavenskih građana na radu u inozemstvu, Republički komitet za informiranje SR Hrvatske, Zagreb, 1985 (str. 44).

⁴ Baš kao što ova knjiga od 239 stranica ne može imati 321. stranicu, a ne može imati ni 90. tablicu, kada ih u knjizi ukupno ima 87.